

Az egyházi könyvtárak muzeális értékeinek restaurálása

1972-ig az egyházi könyvtárak állományának védelme, restaurálása megoldatlan volt. A mintegy 30 különféle nagyobb egyházi gyűjtemény anyagának jelentős része tudományos és tudománytörténeti szempontból fontos nemzeti érték, ezért nem közömbös a magyar könyvtárügy szempontjából, milyen állapotban van ez az anyag; fennmaradása biztosított-e? Meríthetnek-e a gyakran felbecsülhetetlen forrást jelentő művekből; lehetővé teszi-e fizikai állapotuk a használatot, vagy ellenkezőleg: az csak további romlásukat sietteti?

Az Országos Katolikus Gyűjteményi Központ egyik vezető munkatársának véleménye szerint az egyházi könyvtárak legjelentősebb problémái jelenleg „lényegében két pont köré csoportosíthatók: elhelyezés és állományvédelem. A bár lassan, de mégis gyarapodó egyházi könyvtárak raktározási gondokkal küzdenek, polcaik beteltek, nem tudják felállítani a beérkező anyagot. A legtöbbször régi épületben elhelyezett könyvtári anyag védelme sem mindig kielégítő, itt-ott különféle károsodás észlelhető, pl. szű, penészedés, s még mindig nincs kellően megoldva a kötetek, elsősorban a számon tartott értékek: kódex, ősnymtatvány stb. restaurálása.”¹

Bár e vélemény a katolikus gyűjteményekre vonatkozik, tapasztalatunk szerint jellemző a többi egyházi anyagra is és meggyőződésünk, hogy vannak könyvtárak ahol még rosszabb a helyzet.

Mivel a restaurálással járó költségek az egyházak anyagi teherbíró képességét meghaladják és megfelelő szakemberekkel sem rendelkeznek, az állam a kulturális tárca terhére, a gyűjtemények legértékesebb anyagának restaurálására 1972 óta rendszeresen folyósított összegeket biztosít. A munka az Országos Széchényi Könyvtár, az Országos Levéltár és az Iparművészeti Múzeum restauráló műhelyében 1973-ban indult meg. Kevés azonban a jól képzett, megfelelő szakmai gyakorlattal rendelkező szakember és kevés a műhelyek kapacitása.²

Ezeket a nehézségeket kívánt enyhíteni a Kulturális Minisztérium Könyvtárügyi Osztálya, amikor 1974 márciusában egy, majd 1975-ben egy újabb státuszt biztosított az OSzK Restauráló Laboratóriuma részére. Ezeket az állásokat gyakorlott restaurátorok töltik be, akiknek az a feladata, hogy — teljes munkaidejükben — az egyházi gyűjtemények számára végezzenek térítésmentes restaurálási munkálatokat.

¹ KOVÁCH Zoltán: *A magyar katolikus egyházi könyvtárak jelentősége a tudományos kutatás szempontjából*. Könyvtári Figyelő Bp. 1973. 3. sz. 319.

² L. bővebben: Cz. KOZOCSA Ildikó: *A könyv-, írat- és grafikai restaurátorképzés problémái*. Könyvtári Figyelő Bp. 1973. 3. sz. 273—283.

1973—74-ben az OSzK restaurátorai az említett formák kereteiben mintegy 50 kötetet restauráltak. A restaurálás sorrendje a következő szempontok szerint történik: 1. első érték szerint (kódexek, ősnymtatványok, unikumok, RMK anyag); 2. a veszélyeztetettség foka szerint (a rovar, penészgomba által fertőzött, vagy más okból igen sérült dokumentumokat előbbre kell sorolni); 3. kötéstörténeti érték szerint (elsőbbséget biztosít a rendkívüli értékű, muzeális jellegű, egykorú kötéstábla).

A restauráláson túl segítséget kell nyújtani a gyűjteményeknek a megelőző állományvédelem terén is. Az OSzK a Gyűjteményi Központokon keresztül körlevelet juttatott el a könyvtárakhoz amely körvonalazza, mit kell tenniük a könyvtárosoknak, ha az állományban rovar- vagy penészgombafertőzést észlelnek. Ilyen esetekben az OSzK műhelye konkrét segítséget is nyújt: megszervezi az anyag fertőtlenítését.

A kézirat vagy nyomtatvány restaurálását a kötéstábla megrongálódása, a könyvtest fűzésének felbomlása, a levelek fertőzöttsége vagy egyéb okok folytán bekövetkezett sérülései, csonkulásai teszik szükségessé. Ha a kötés egyik vagy mindkét táblája leszakadt a könyvtestről — ez fatáblás könyveknél gyakran előfordul —, semmi sem védi többé a könyvet; ellenkezőleg, a sérült fatáblák csúszkálva a könyv első és utolsó ívében, a címlapot összegyűrik, beszakítják. Ha a tábla kettéped, ez a veszély fokozottabban jelentkezik. A kötéstábla fertőzöttsége, többnyire rovaroktól (kenyérbogár, szűcsbogár, múzeumbogár stb.) vagy penészesedése szintén veszélyt jelent a könyvtestre: a rovarok a könyv gerincét támadják meg először, az ott található ragasztóanyaggal táplálkozva, majd a bőrborítást lyuggatják át, végül a könyvtestbe is behatolnak és azt károsítják. A penészgomba is gyorsabban terjed a papíryanagra, pergamenra, ha azt könyvtábla már nem védi.

Tehát a dokumentum védelmének érdekében elsőrendűen fontos a könyvtáblák restaurálása. De fontos ez azért is, mert köztudott, hogy a könyvek kötése is igen gyakran művészettörténeti értéket képviselnek.

Bár nem törekszünk arra, hogy a restaurálandó kötetet mindenképpen szétfejtsük, ez néha szükséges, akár a kötés tökéletesebb rendbehozatala érdekében, akár azért, mert a munka során a táblákból bélésként alkalmazott kézirat- vagy nyomtatványtöredékek kerülnek elő. A töredékeket mindig szétválasztjuk, jól látható módon visszahelyezzük a kötésbe, vagy mellékeljük a könyvhöz. A restaurálás menetét megfelelően dokumentáljuk: a kötetről restaurálás előtt és után fényképfelvételek készülnek, ha szükséges munkamenet közben is. Részben azért, hogy a jövő restaurátora tudja majd, milyen anyagokkal dolgoztunk, de azért is, mert az eredeti bekötési mód, a technikai és technológiai részletek igen fontosak lehetnek a dokumentum korának, keletkezési helyének megállapítása szempontjából. A kutató sok mindenre következtethet abból, milyen a fatáblák kiképzése, az oromszegő szalag, a bordazsinórt hogyan erősítették a táblákhoz stb.

A restaurátor lelkiismeretes munkájával a kutatást szolgálja mind e részletek felderítésével, mind a táblákban rejtező — gyakran rendkívüli ritkaságokat őrző kézirat- és nyomtatványtöredékek feltárásával. Elsősorban azonban azzal, hogy az idő és hányattatás, nemegyszer az emberi gondatlanság következtében megrongálódott, ezért funkcióját betölteni már nem képes tudományos és tudománytörténeti értékkel bíró emlékeket újra a tudomány szolgálatába állítja.

Az Országos Széchényi Könyvtár Restauráló Laboratóriuma által 2 év alatt restaurált kéziratok és könyvek igen nagy változatosságot mutatnak, mind a

dokumentumok jellege, megjelenési formája, mind a munka során jelentkezett feladatok, problémák tekintetében. A következőkben bemutatunk néhányat közülük.

1. A kódexek sorában mint egyik legszebbet említhetjük meg a *Boldogasz-szony imakönyvet*, amelyet az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár őriz. A minden oldalon dúsán és igen szépen illuminált kódex a XV. század végén keletkezett. A miniatúrák színei ma is épen ragyognak. A bejegyzésekből kitűnik, hogy a kéziratot SIMOR János esztergomi hercegprimás 1884-ben Belgiumban, Liège-ben vásárolta. A kötés 1584-ben készült, ez az évszám olvasható mindkét táblán. A könyvtest kiszakadt a borítóból, a fűzés felbomlott, a pergamenlapok megvetemedtek, különösen az első és utolsó ív, amely több helyen sérült és erősen szennyezett volt. A kötés gerincrése annyira keskenynek tűnik, hogy felmerülhet a gondolat: vajjon eredetileg is a kódex számára készült-e a kötés? Valószínűbb mégis az a feltevés, hogy a túlságosan szoros fűzés következtében szakadozott el a fűzőcérna és vált el a könyvtest a táblától.

A valamikor sötétbarna kecskebőr borítás és dús aranyozása igen megkopott, de a ráakódott porréteg is tompította csillogását. A bőrt — mivel túlságosan száraznak, törékenynek látszott — nem fejtettük le száraz állapotban, hanem előzőleg tisztítottuk, lágyítottuk, konzerváltuk, s amikor így rugalmasabb lett, lehetővé vált az óvatos lefejtés. A művet így már nem károsította az aranyozott bőrfelületet. A tisztítás után ragyogva tűntek elő az aranyozott minták, az évszám és a feliratok. A kompozíció centrális jellegű, egyszerű, mindkét tábla egyforma: ovális középdísz — amelyet átellenes oldalakon egy-egy félig kinyílt rózsaszegélyez — teljesen kitöltött indaszerű díszítménnyel. Középen keretbe foglalva az évszám: 1584. A négy sarokban kétkaréjos sarokdíszek ugyanolyan jellegű díszítménnyel. A tükörmezőt apró, egyforma, négylevelű virágok sokasága tölti ki. A mezőt kétsávos keret veszi körül, amelyben fejnél és lábnaál arannyal nyomott négy név olvasható: *MARGUERIT LE POIVRE, MADAME DE BOVVEGNIÉ, MARIE DE QVAROUBE, MADAME DE ROELLE (?)*

Mivel a bőrborítás hiányos és szakadozott volt, az eredetihez hasonló színű egészbőrborításra dolgoztuk rá.

2. A *Nagyszombati kódex* (esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár)³ magyar nyelvű kézirat, 1512–1513-ban keletkezett, kötése korabeli. A KOROKNAY által Virginia kötécsoportba sorolt reneszánsz kötéstáblát harmonikus kompozíció jellemzi. A fatáblákra vont sötétbarna bőrborítás erősen elpiszkolódott felülete csak halványan engedte láttatni a gyönyörű vaknyomásos díszítést. A bőr több helyen kopott, sérült, rovarrágott volt. A gerinc két páros bordája közötti mezőben alig lehetett felfedezni egy-egy halvány díszítő vonalat a repedezett, sérült bőrfelületen. A táblákat összekapcsoló pántokról a csatok hiányoztak. Az első tábláról is hiányzott a felső csat.

A bőrborítás tisztítása, konzerválása után előűnt a szép reneszánsz díszítés. Mindkét tábla teljesen azonos: centrális elrendezésű, középpütt körbe foglalt rozettával, a sarkokban kettős íveléssel keretbe foglalva stilizált virágtövek. A tükör alatt és felett négyszöges rácsdíszítés, stilizált palmattás keretelés. A gerincen indás díszítmény. A kötéstábla rendkívüli hasonlóságot mutat az Ant. 763. jelzetű, szintén e kötécsoportba tartozó táblával⁴.

³ *Nagyszombati-kódex*, 1512–1513. MSS III. 178. L. Sz. KOROKNAY Éva: *Magyar reneszánsz könyvkötések*. Bp. 1973. 72. l., jegyzék 129.

⁴ Sz. KOROKNAY i. m. 88. l., jegyzék 236.

A kötésben levő, piros és barna tintával írott kéziraton ujjnyomoktól és gertyától eredő foltok sokasága, több helyen rovarrágás nyomai. A fatábla szintén sérült, rovarrágott. A középen hasított bőrszalagokra fűzött bordák a könyvtest és a fatáblák érintkezési pontjain eltörtek. A bőrpántok végeit, valamint az ívekhez hozzáfűzött oromszegő szalagot a könyvkötő eredetileg besüllyesztette a vésett fatáblákba.

Miután a kéziratot kiemeltük a kötéstáblákból, a bőrt lágyított állapotban lefejítettük a fáról és megtisztítottuk. A szúrágott táblákba rovarrirtószert fecskendeztünk, majd műgyantából és fűrészporból kevert anyaggal kiegészítettük a csonka sarkokat, szúrágott felületi részeket. A kéziratról az első és utolsó meglazult íveket leemeltük, majd rádiózógéppel és vegyszerrel megtisztítottuk a portól és gyertyafoltoktól az egész kéziratot. A sérült leveleket japánpapírral restauráltuk. Kézi merítésű előlékpapírral láttuk el az első és utolsó ívet, visszavarrtuk a könyvtestre. A gerincet bőrrrel leragasztottuk és e bőrcsíkokat a fatáblákra is rádolgoztuk. Az eredeti bőrborítás hiányait kiegészítettük: a gerincre új, sötétbarnára festett bőr került, a táblák hiányos éleit körülszegtük, végül a gerincre és a táblákra visszakerült az eredeti borítás, amelyet konzerváló pasztával kezeltünk. Erős kecskebőrből új bőrpántok készültek, ezekre rézcsatokat erősítettünk. Az első táblára is felszereltük az eredeti rézcsatot, a hiányzó másikat díszítetlen, de az eredetivel megegyező méretű és formájú csattal pótoltuk. Végül a kötéstábla belsejébe visszragasztottuk a kéziratföredéket.

3. Az MS 378 jelzetű *Crescentiusus kézirat* 1431-ben keletkezett.⁵ Az egyszerűen díszített gótikus kötéstábla csaknem teljes egészében a rovarok (kenyérbogár) martalékává vált. Az első tábla levált a könyvtestről és hosszában kettérepedt. A bordó kecskebőr borítás szintén erősen rovarrágott, csonka. A táblákon a négy-négy réz csúsztatógomb közül kettő hiányzik, valamint középről a köldökgombok. A hátsó táblához erős láncot erősített a könyvkötő. A könyv sarkait eredetileg rézpántok védték, nyolc közül csak egy volt a helyén.

A két tábla díszítése azonos: hármas párhuzamos vonalak szegélyezik. A csúsztatógomboktól kiinduló szintén hármas párhuzamos vonalak a köldökgombnál átlósan metszik egymást és a tükröt így négy háromszögre osztják. A tábla nagyon hasonlít a Hunyady József által leírt,⁶ XI. táblán bemutatott Selmechánya városi jegyzőkönyvének kötéséhez, amely 1432-ben — tehát kódexünk keletkezése után egy évvel — készült. A könyvtestet öt kettős bordára fűzték, a fehér cserzésű bőr bordapántok a 15. században szokásos módon vannak a táblákba besüllyesztve és faékekkel megerősítve.

A restaurálásnál ez esetben sem volt szükséges a könyvtest szétbontása, csak a meglazult első és utolsó ívet bontotta le a restaurátor. A levelek tisztítása és a szúrágások eltüntetése után bőrníylásos merített papír előlékkel látta el az íveket és visszafűzte azokat. Az elszakadt bordazsinórokat kiegészítette bőrpántokkal, végeiket az új bükkfatáblákba az eredeti módon besüllyesztette. Bordó kecskebőrrrel a könyvtestet beborította, majd az eredeti kötéstábla töredékeit tisztításuk és konzerválásuk után, visszahelyezte. Ezután következett a veretek felszerelése. A sarokvédő lemezeket és az azokat felerősítő rézsögeket, valamint a két darab hiányzó csúsztatógombot fémrestaurátor készítette el. Ugyan-

⁵ CRESCENTIUS, Petrus: *Liber ruralium commodorum, 1431*. MS 378. (Kalocsa, Főszékes-egyházi Könyvtár)

⁶ HUNYADY József: *A magyar könyvkötés művészete a mohácsi vészig*. Bp. 1937. 84. 1., XI. t.

csak pótolni kellett a kötetet összetartó bőrpántokat és csatokat. Az első táblába a kézirásos rajzot (borona?) és tulajdonosi bélyegzőket viselő tükör visszakerült. Az előzéklap gyanánt alkalmazott pergamen kódexlapot (írás fejjel lefelé) a restaurátor tisztította, konzerválta és az eredeti módon visszahelyezte.

4. Az *MS III. 202.* 1490-ből származó latin kézirat⁷ kötése is korabeli. A fatáblás, világossárga kecskebőrrel bevont könyvecske íveit három kenderzsinegből font kettős bordára fűzte a könyvkötő. A zsinetek végeit a táblán felül átvezetve faékkal rögzítette. A hátulsó tábla kettérepedt. A bőrborítás kopott, sérült. Díszítése egyszerű vaknyomás: hármass párhuzamos vonalak rombusz-idomokra osztják a tükröt. A táblákat egy bőrpánt és rézcsat fogja össze. A kéziratot barna és piros tintával írták. A lapok, különösen a széleken, penészfoltosak, gyengék, néhol csonkák. A kódexet szét kellett bontani és eközben a fatáblákból érdekes lelet került elő. Az első táblára leragasztott, bejegyzéseket tartalmazó előzék versoján latin szövegtöredéket találtunk. A hátulsó tábláról lebontott előzéklap túlolaldán ugyanennek a levélnek a folytatása bukkant elő. A két köztartóredéket megtisztítottuk, összeillesztettük és kiderült, hogy a kettő egy levelet alkot.⁸ A kódex röplap-előzékként alkalmazott pergamen kézirástöredék egy csíkja az elülső táblán a tükör alá volt ragasztva, a szétfejtésnél ez is előkerült. Konzerválása után — az egész szöveget jól látható módon — a kódex első lapja elé fűztük be.

A kézirat gyenge lapjait műanyagoldattal vontuk be és japánpapírral restauráltuk. Az íveket az eredeti beosztás és fűzési technika szerint felfűztük. A táblákat felerősítettük, bevontuk kecskebőrrel, majd a régi bőrborítás töredékeit eredeti helyükre visszarakasztottuk.

5. A *lövöldi Corvina*⁹ is restaurálásra szorult.

Az ósnyomtatványt Mátyás király adományozta a lövöldi karthausi kolostornak. A kolostor pusztulása után (1551) néhány évvel már az esztergomi Főegyházmegeyi Könyvtár tulajdonába került.

Korábban HOFFMAN Edit és BERKOVITS Ilona foglalkozott a kötetel művészettörténeti szempontból. Véleményük szerint a kötés Nürnbergben készült. Sz. KOROKNAY Éva stílári vizsgálatai alapján bebizonyítja, hogy a kötés távol áll a nürnbergi gótikus kötésektől.¹⁰ A táblafelület részletmintáit összegyűjtve rekonstruálja a könyvkötőműhely bélyegzőkészletét és ennek alapján még hat olyan kötetet nevez meg, amelyek az ún. lövöldi Corvinával azonos műhelyben — Lövöldön — készültek.

Az ósnyomtatvány felső táblájának vaknyomásos díszítése gótikus elrendezésű ugyan (a felület rombusz alakú mezőkre tagolt, a metszéspontokon egy-egy rozetta), a hátsó táblán azonban már hangsúlyozottabban reneszánsz stílus érvényesül: nagyméretű köralakú középdísz, amelyből sugáralakban több párhuzamos vonal indul ki. A vonalakon egy-egy apró rozetta helyezkedik el.

A kötés elsősorban azért szorult restaurálásra, mert a nagyméretű, súlyos, veretekkel is megterhelt felső fatábla a bordáknak a nyílásban történt repedése

⁷ *Agenda Passaviensis*, 1490. Ms III. 202. (Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár)

⁸ L. KOVÁCH Zoltán: *III. János niederaltaichi apát levele 1491-ből egy kéziratos passauai Agenda kötéstáblájában*. (Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Ms. III. 202.) (A MKSz e számában.)

⁹ RAYNERIUS de PISIS: *Pantheologia S. Summa Universae Theologiae*. Nürnberg, 1477. Inc. I. 1. XV. (Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár.)

¹⁰ Sz. KOROKNAY Éva: *A lövöldi karthausi kolostor kötéseiről*. Esztergom Évlapjai. Az Esztergomi Múzeumok Évkönyve I. Bp. 1960. 25—32.

következtében — a gerincbőrrel együtt — levált a könyvtestről. A tábla kinyitása így mindig azzal a veszéllyel járt, hogy a gerincbőr tovább repedezik, szakad; a nehéz, vastag fatábla pedig a könyvtesten csúszkálva azon mind több sérülést okoz.

A sötétbarna bőrborítás több helyen felrepedt, kopott, főként a fatáblák élein és a gerincen hiányos. A szépmívű, áttört csatok és a sarokvédő veretek a felső táblán épek, a középső négyzetalakú veretnek csak a bőrbe benyomódott kerülete látszik. A hátsó tábláról egy csúszógomb, az összekötő bőrpántok a csatokkal együtt elvesztek.

A könyvtesten sötétsárga és barna vízfoltok, penészfoltok voltak. Az első és az utolsó kettő ív fűzése felbomlott, ezeket lefejtettük a könyvtestről. A penészfoltokat fertőtlenítettük, az egyéb foltokat a papír rostjaira veszélytelen fehérítőszerrel tisztítottuk. Bőrnyílásos előzékeket készítettünk, majd az íveket hozzáfűztük a bordákhoz. A felső tábláról leszakadt öt bordapántot és a bőrből font oromszegő szalagok végeit bőrrrel megerősítettük és összevarrtuk. A bordapántok végeit faékekkel erősítették hajdan a táblákhoz. Szokatlan, de igen szakszerű, gondos könyvkötői munkára vall az a megoldás, hogy a fatábla élein a kettős bordáknak megfelelő alakú domború kis tokot faragott ki a mester és ebbe bújttatta be a bordapántok végeit, majd faékkal rögzítette azokat. A restauráló munkát igen megnehezítette az a körülmény, hogy a hátsó táblát nem szereltük le a könyvtestről. Kár lett volna ugyanis a tökéletesen jó állapotban levő bordapántok végeit kibontani a táblából és a bőrborítást lefejteni. Így hát csak a gerinc közelében levő sarokvereteket kellett levenni azért, hogy a hiányos gerincbőr alá kerülő új kecskebőr széleit rá lehessen dolgozni a fatáblákra a régi bőrborítás alá.

A táblákon látható kerek lyukak azt jelezték, hogy valamikor kenyérbogár támadta meg azokat. Biztonság kedvéért a lyukakba rovarölőszert fecskendeztünk, majd bőrpórral és ragasztóval tömítettük, a bőrhiányokat kiegészítettük. A hátsó tábla valamikor kettérepedt, de igen szakszerűen összeékelték, csak a bőrborításon látszott egy vékony törésvonal. Ezt azonban csaknem nyomtalanul sikerült eltüntetni a bőr konzerválása során.

A vereteket megtisztítottuk az oxidrétegtől, viasztartalmú pasztával bevontuk. A hátsó táblán, a leszakadt és elveszett bőrpántoknak a bőrborítás alatt rejtő végeit kiemeltük. A kétujjnyi széles, kemény, vastag bőrdarabkákat lágyítás, konzerválás után az új kecskebőrből készült bőrpántokra rádolgoztuk. Így rekonsztruálni lehet, milyen volt a díszítésük: hármass párhuzamos vonalak közötti hosszanti mezőben apró paszományminta, amely a felső tábla bélyegzői között nem lelhető fel, de a hátsó táblán a köralakú középdíszből sugarasan kiinduló vonalfajták közül az egyiknek alkotóeleme. A bőrpántokat rögzítő virágalakú részszögekből néhány hiányzott; hasonlókat, valamint a két rézcsatot fémrestaurátor készítette el. Utóbbiak egyszerű, díszítetlen sárgarézlapocskák.

6. Az Ö. II. 4. jelzetű ősnymtatvány reneszánsz kötéstábláját Koroknay a Pelagius kötéscsoportba sorolja.¹¹ Az e csoportba tartozó könyvek 1515–1520 között kerültek bekötésre.

¹¹ Psalterium. Comm. Bruno, episcopus Herbipolensis. Nürnberg, 1497, Anton Koberger. Ö. II. 4. (Győri Szemináriumi Könyvtár) L. Sz. KOROKNAY: *Magyar reneszánsz könyvkötések*. Bp. 1973. 88. jegyzék 237.

Ősnyomtatványunk tábláinak belső keretét alul és felül váltakozó palmettasor, két oldalt rozettasor alkotja. A tükör egész felülete díszített: egyenesszárú virágtövek egymás melletti lenyomata szőnyegszerű mustrát alkot. E kötet jellegzetes képviselője a Pelagius csoportnak. A nagymértékben rovarrágott, sarkain csonka fatáblás kötés elsősorban azért került a restaurátor kezébe, mert feltételezhető volt, hogy a fatáblákban még élő rovarok vannak. Amikor a bőrborítást lefejtettük, a táblák porrá omoltak szét. A könyvtestet szétbontottuk, mert a levelek penész-, illetve vízfoltosak és sok helyütt sérültek voltak. Fertőtlenítésük, tisztításuk és restaurálásuk után az íveket az eredeti mód szerint ketősbordára fűztük. Az oromszegő zsinórokat ugyancsak hozzáfűztük az ívekhez. Új fatáblákat erősítettünk a könyvtestre: átfúrva a táblákat a bordazsinog végeit azokon áthúztuk, majd faékekkel rögzítettük. A bőrborítás restaurálva került vissza eredeti helyére.

E kötet restaurálásánál a leghosszadalmasabb munka a levelek víz- és penészfoltjainak eltüntetése, valamint a kötést borító rovarrágta kerek kis lyukak tömítése volt. E tömítés megfelelő színűre festett bőrreszelék és ragasztóanyag segítségével történt. Az első és utolsó ív levelein is számtalan kisebb nagyobb lyukat japánpapírrostból készült masszával tüntettük el. A volt lyukacsokkat most már csak a leveleket fény felé tartva lehet észrevenni.

7. A 36.988 (rég: IV. 364) jelzetű, 1512—1515 körül bekötött nyomtatvány¹² kötéstáblája a Seneca csoportba tartozik. A rovarok munkája következtében a szép reneszánsz bőrkötés sok helyen csonka, a borítás néhol — a gerincen teljesen — levált a megrongált táblákról.

A centrális elrendezésű tábla középső részén rozetta, alatta és felette a keretdísz négyszögletes rácsdíszítmény, a külső keret palmettasor. A bélyegzők néhol csupán halványan látszanak, a hátsó táblán alig kivehetőek, a gerinc díszítése pedig szinte teljesen eltűnt a ráakódott patinaréteg alatt. A tisztítás és konzerválás után előtűntek a szép díszítmények: a gerincen alul és felül négyszögletes rácsdíszítmény, a közbülső bordamezőket egymásbafonódó indák sora tölti ki.

Az eredeti fatáblákat ez esetben sem lehetett újra felhasználni. A könyvtestre új fatáblák kerültek és ugyancsak új kecskebőrborításra dolgoztuk rá a konzervált, eredeti bőrt.

8. Megemlítjük még a *Muz. 32.* jelzetű kisalakú reneszánsz kötetét.¹³ Díszítése görgetővel készült, KOROKNAY szerint Magyarországon, az 1520-as években. A szúrágott, szakadozott bőrkötést lebontotta a restaurátor, az íveket tisztította, majd felfűzte. Az eredeti fatáblákat restaurálásuk után visszahelyeztük a könyvtestre.

Az utoljára leírt három kötet nem annyira a használat, mint inkább a nem megfelelő tárolási viszonyok következtében rongálódott meg. Valószínűleg hosszú ideig háborítatlanul, talán elfeledve heverték a könyvek szempontjából nem egészséges környezetben: így történhetett, hogy e kötetek súlyos rovar-, illetve penészgomba fertőzést kaptak.

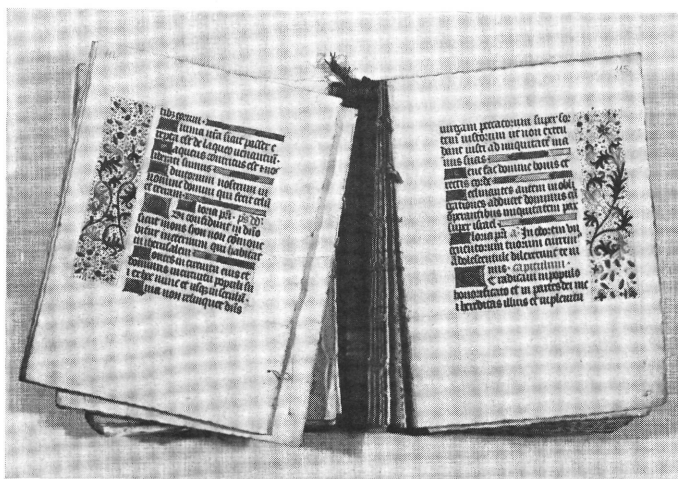
A könyvek azonban a túlzott használat következtében is megrongálódnak, ha az ember nem bánik gondosan velük.

¹² GRATIANUS: *Decretum*. Paris, 5. Jul. 1512. Johannes Petit et Thielemannus Kerver. 36 988, régi jelzet; IV. 364. (Veszprémi Püspöki Könyvtár). L. Sz. KOROKNAY i. m. 99. l., jegyzék 304.

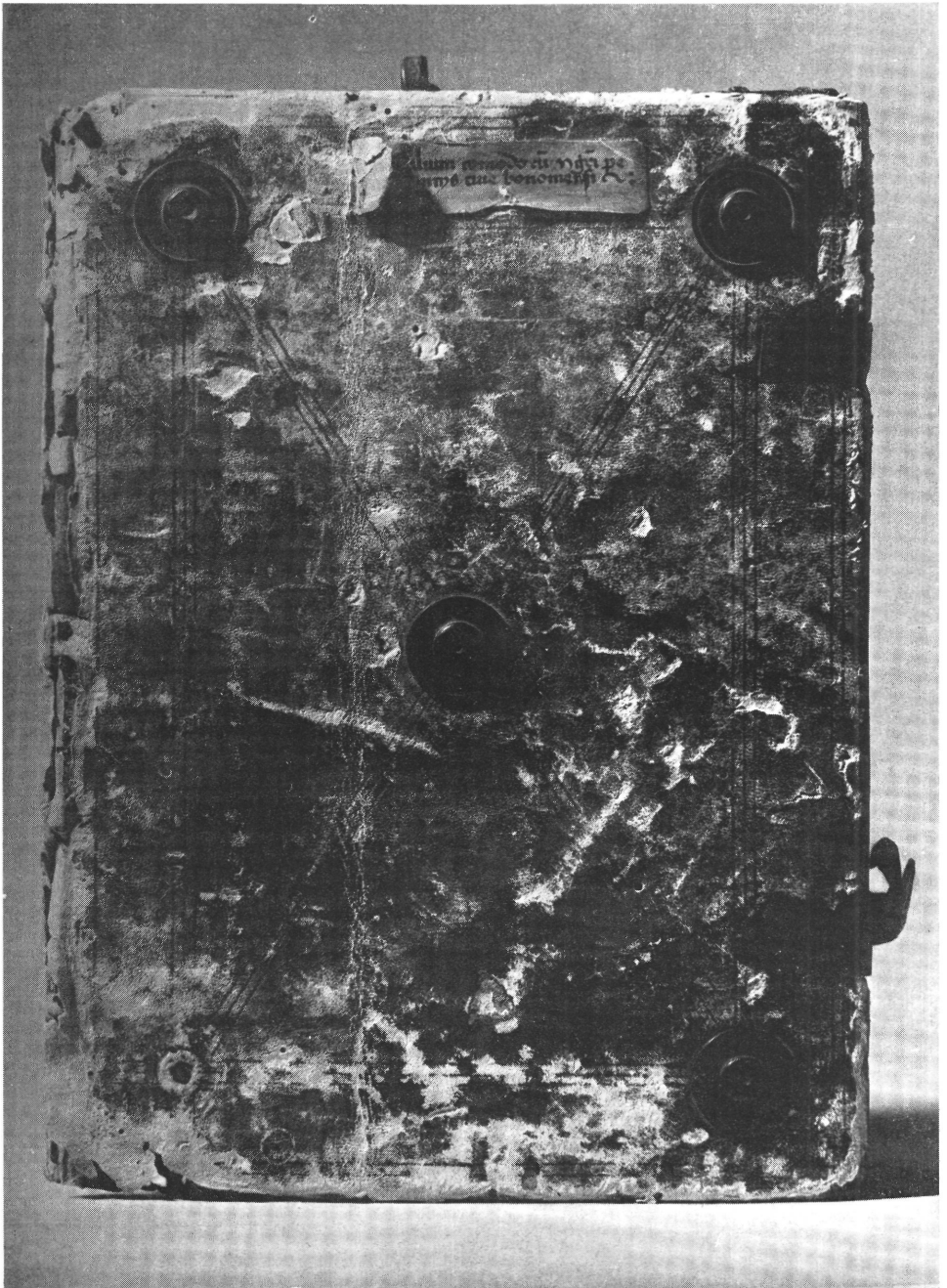
¹³ *Breviarium Praemonstratense*, 1524 (?). *Muz. 32.* (Esztergom, Ferences Rendház Könyvtára). L. Sz. KOROKNAY i. m. 72. l., jegyzék 128.

Boldogasszony imakönyv XV. sz. vége – Restaurálás után

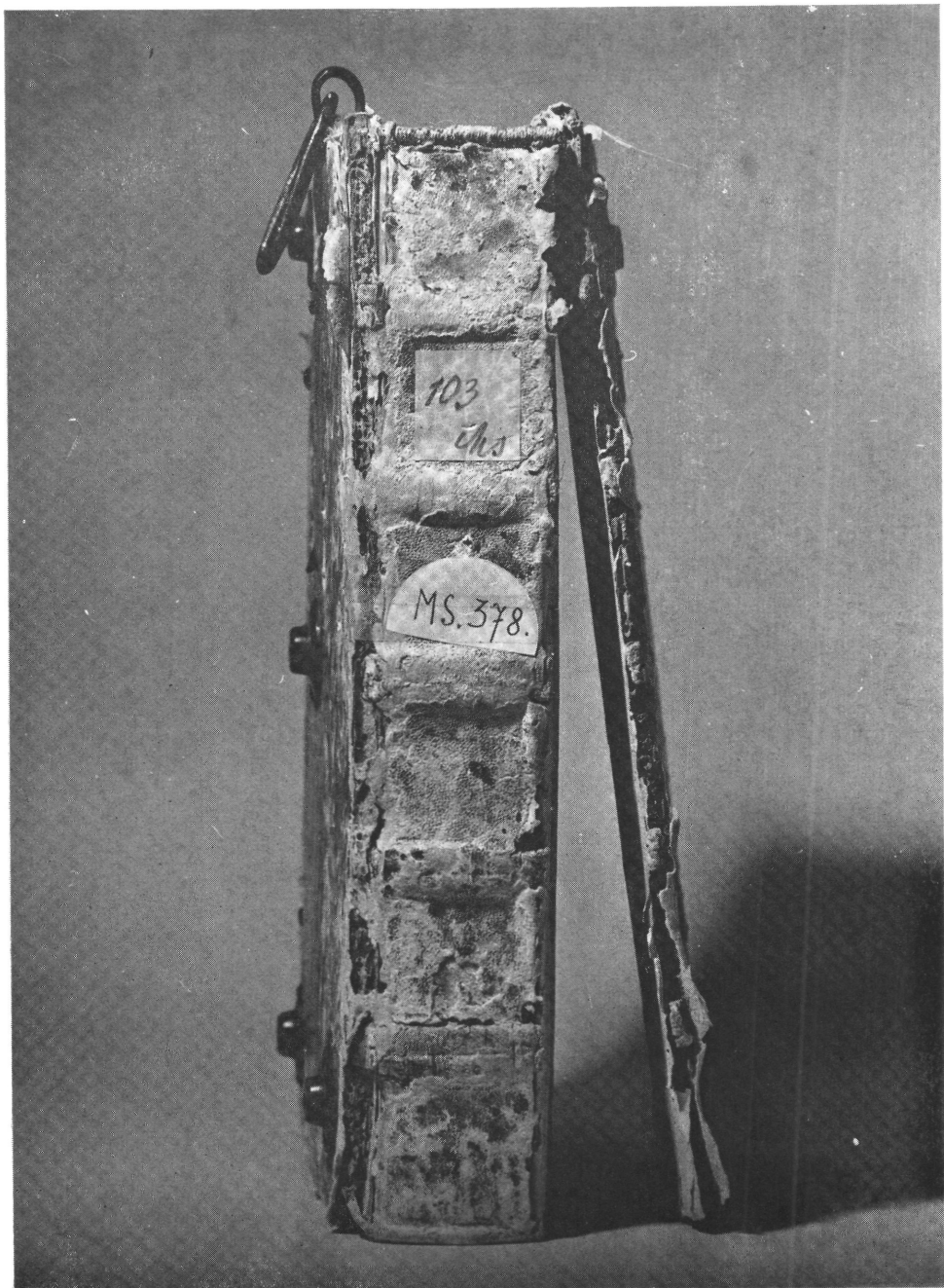
Boldogasszony imakönyv XV. sz. vége – Restaurálás előtt

MS 378 Crescentius, Petrus: Liber ruralium commodorum, 1431. Előlap — restaurálás előtt

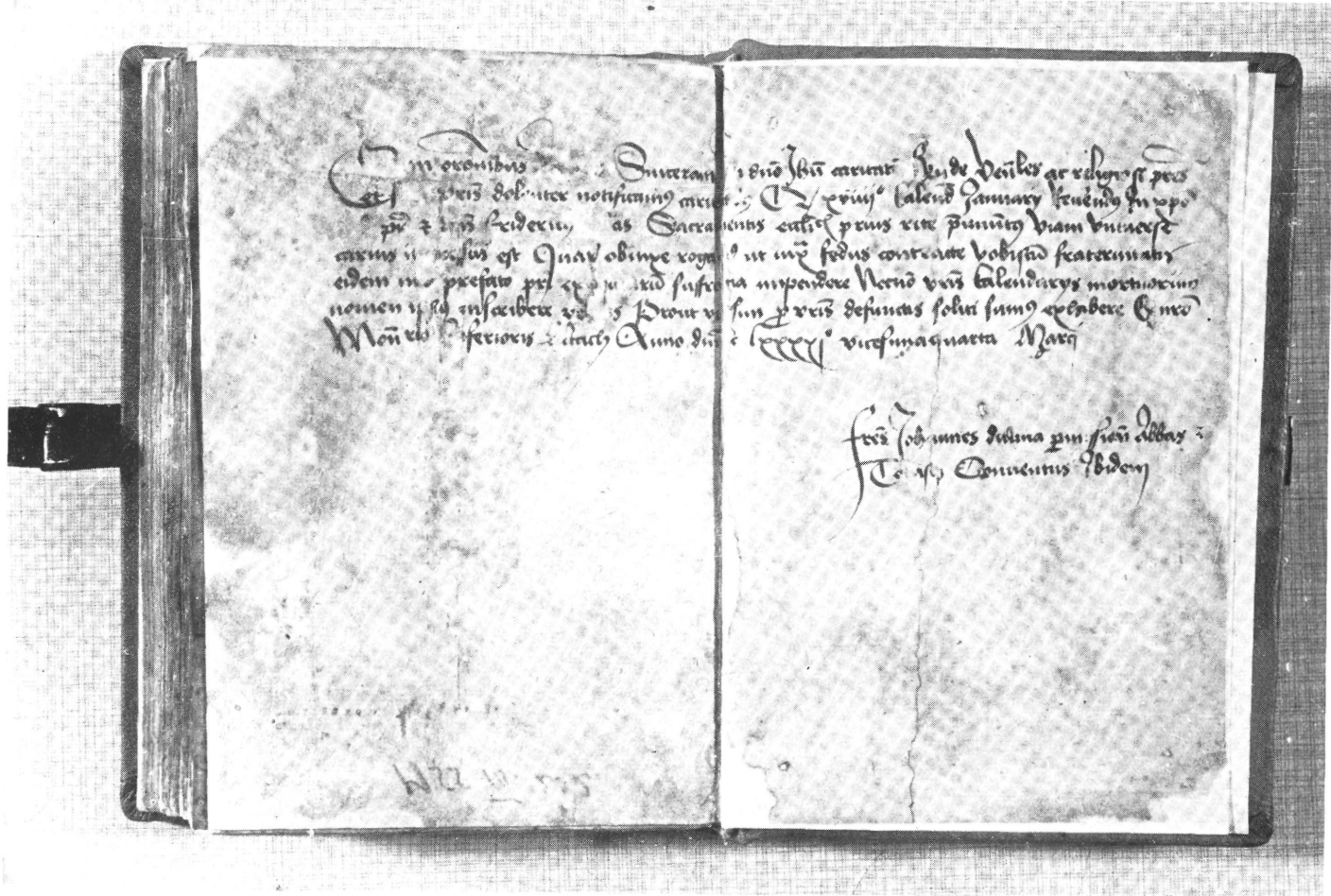
MS 378 Crescentius, Petrus: Liber ruralium commodorum, 1431. Előlap — restaurálás után

MS 378 Crescentius Petrus: Liber ruralium commodorum, 1431. — A kötés gerince restaurálás előtt

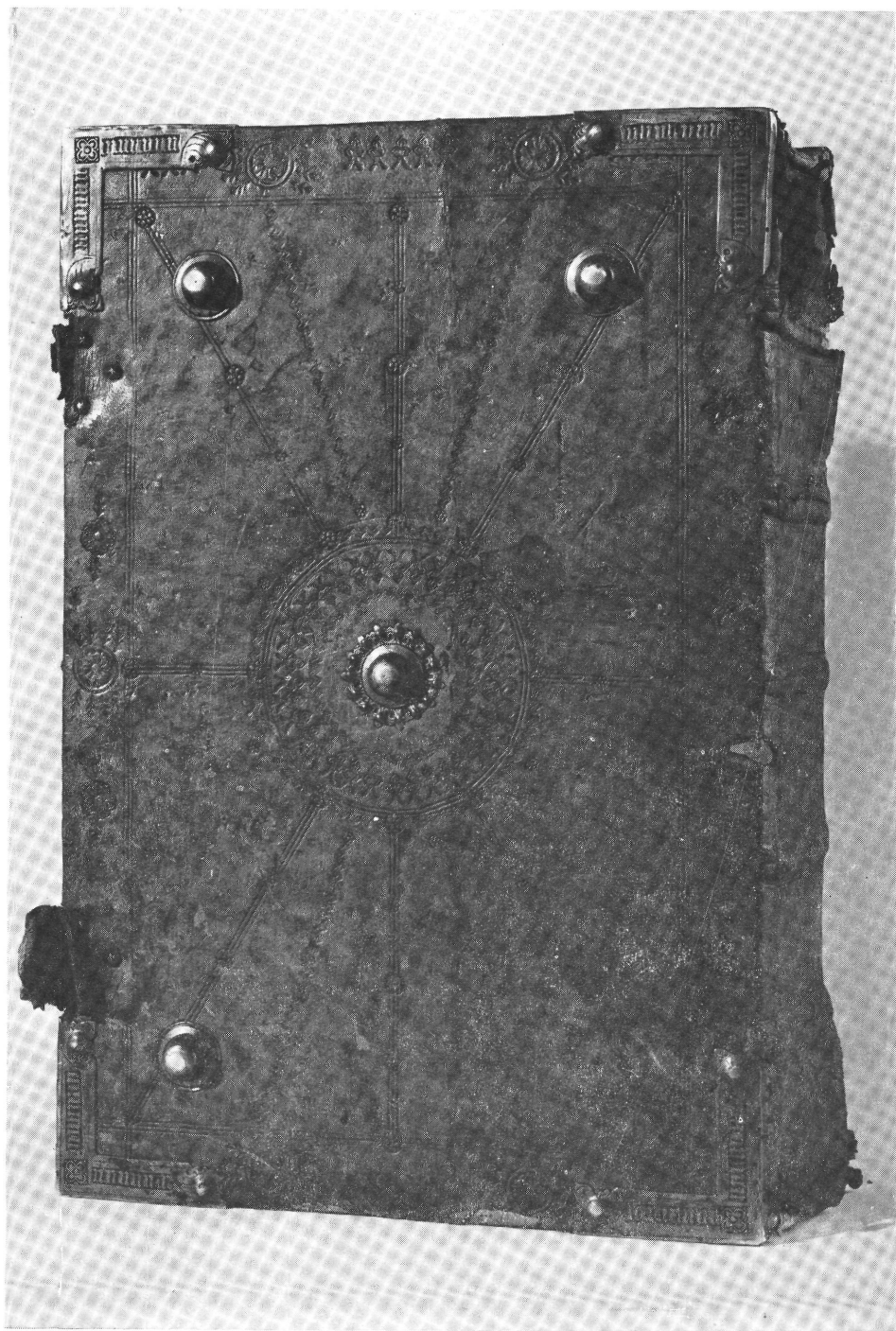
MS 378 Crescentius Petrus: Liber ruralium commodorum, 1431. — A kötés gerince restaurálás után

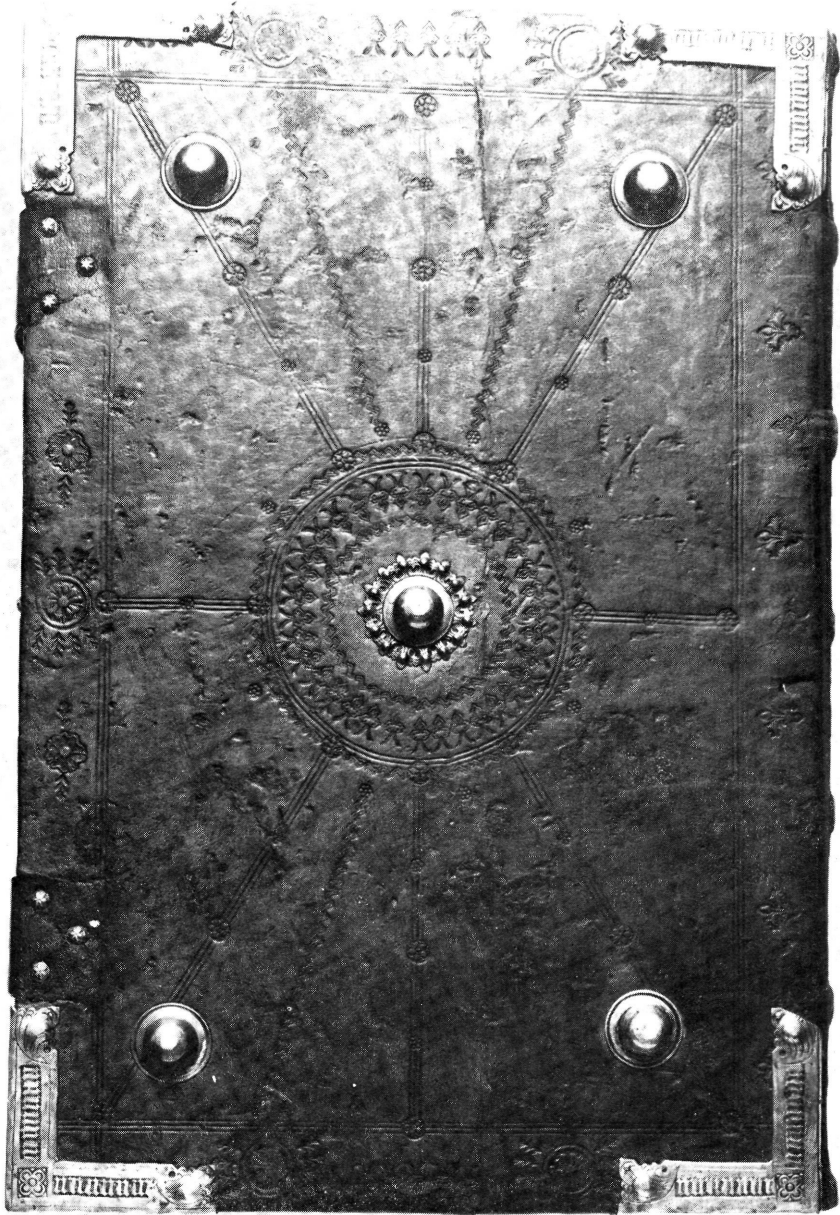
Cum omnibus... **S**uorum... **R**ede... **C**alend... **S**acramentis... **Q**uare ob... **N**omine... **M**on... **A**no... **V**icesima... **M**ar...

Fratres... **C**onventus...

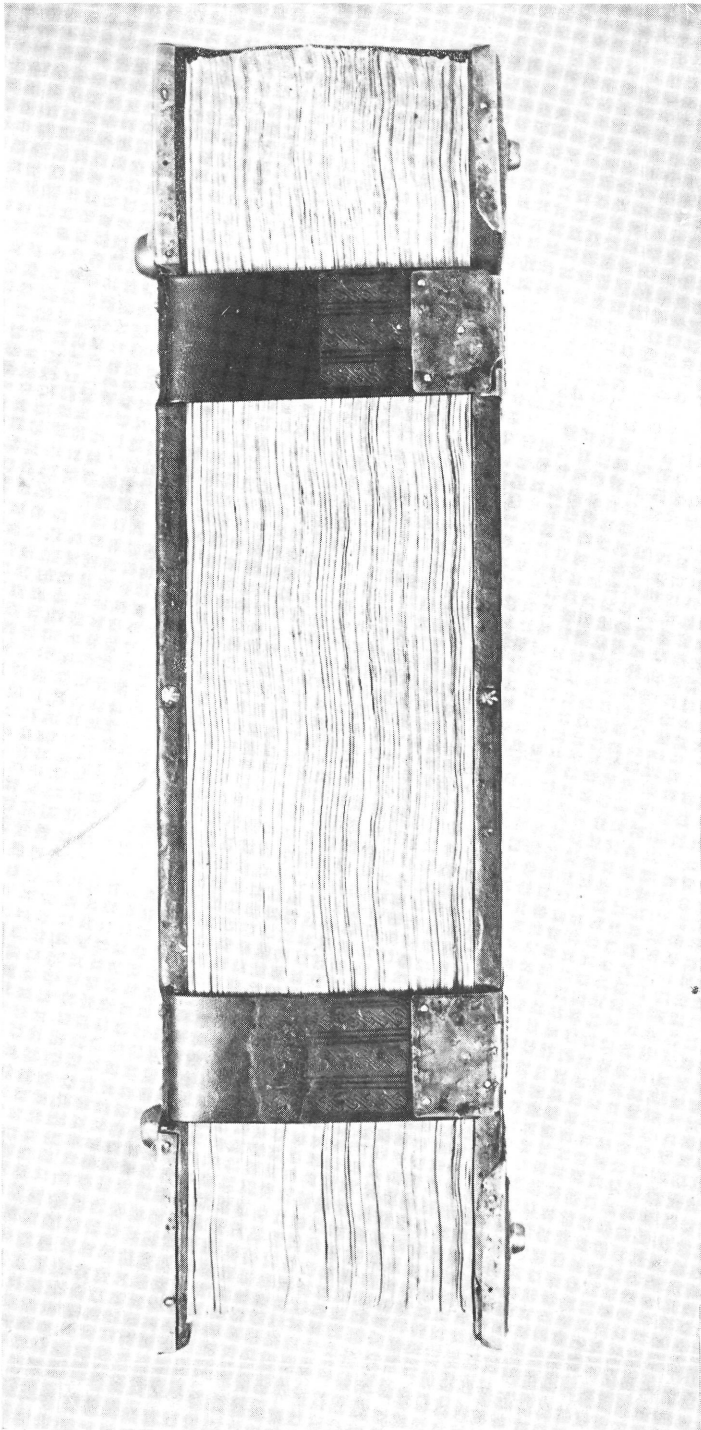
MS III. 202 Agenda Passaviensis, 1490. — A kézirat kötéstáblájából előkerült és a restaurálás után visszahelyezett, 1491-ben keltezett levél

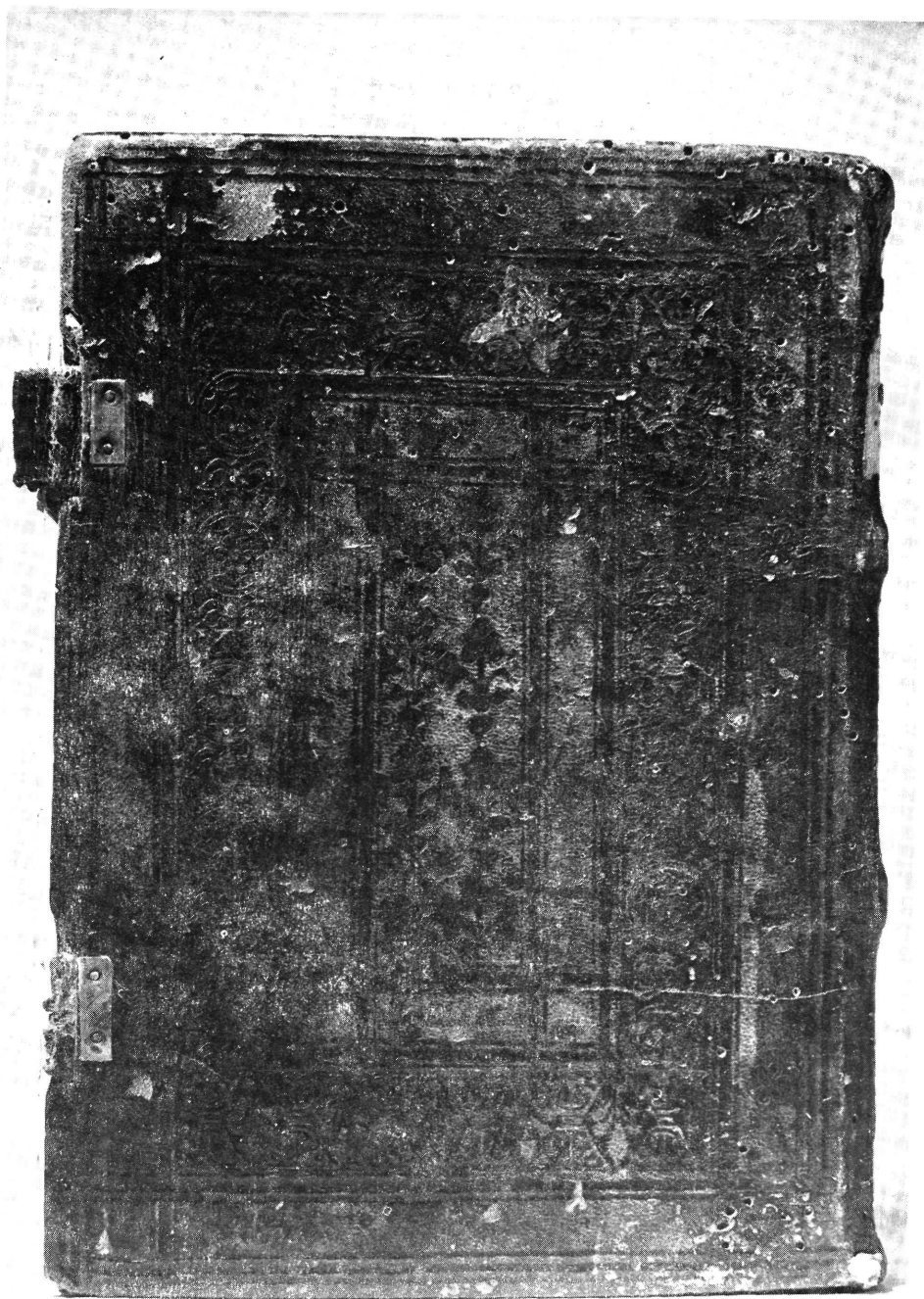
Inc. I. 1. XV. Raynerius de Pisis: Pantheologia . . . Nürnberg, 1477 — A lövöldi Corvina hátlapja, restaurálás előtt

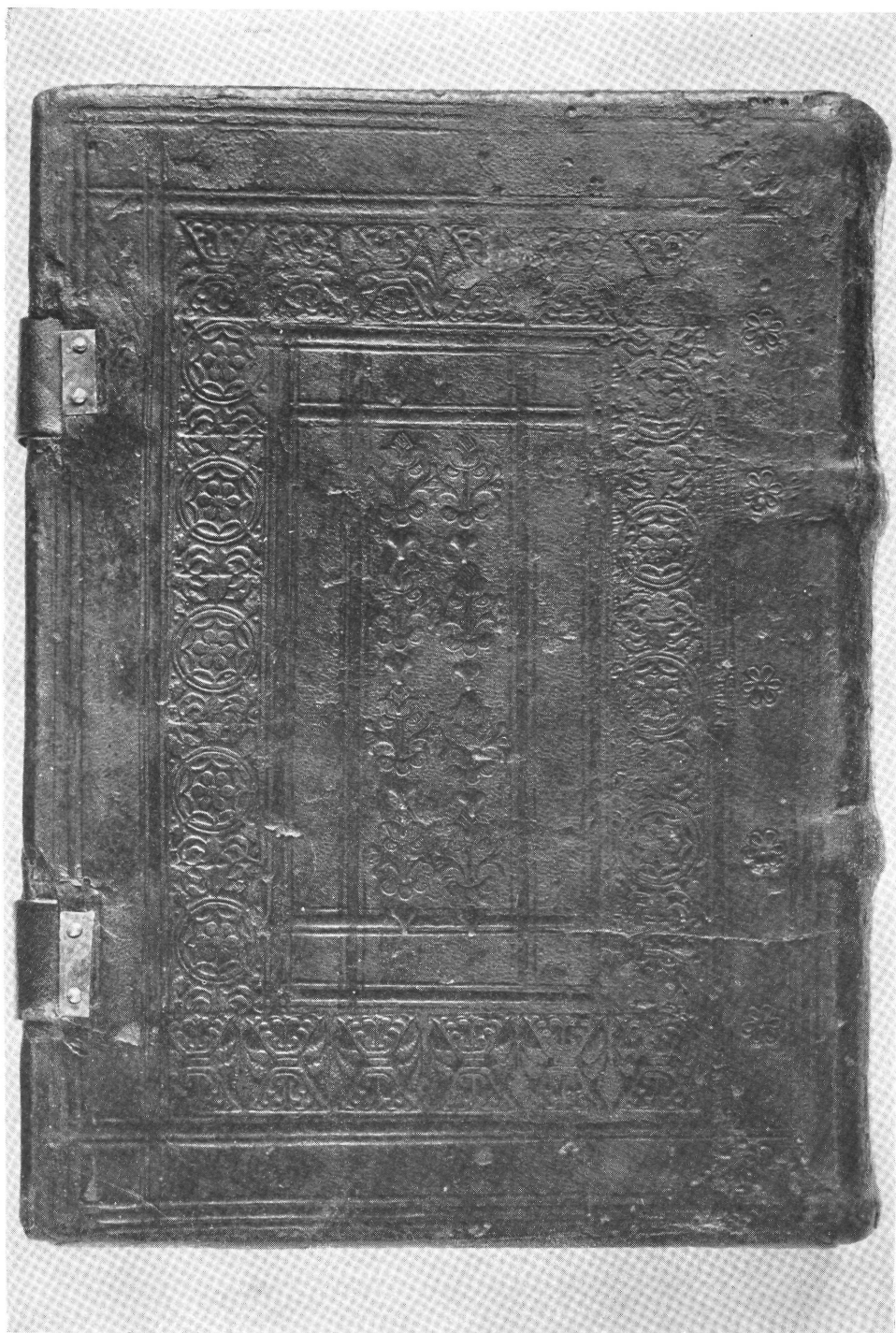
Inc. I. I. XV. Raynerius de Pisis: Pantheologia . . . Nürnberg, 1477 — A lövöldi Corvina hátlapja, restaurálás után

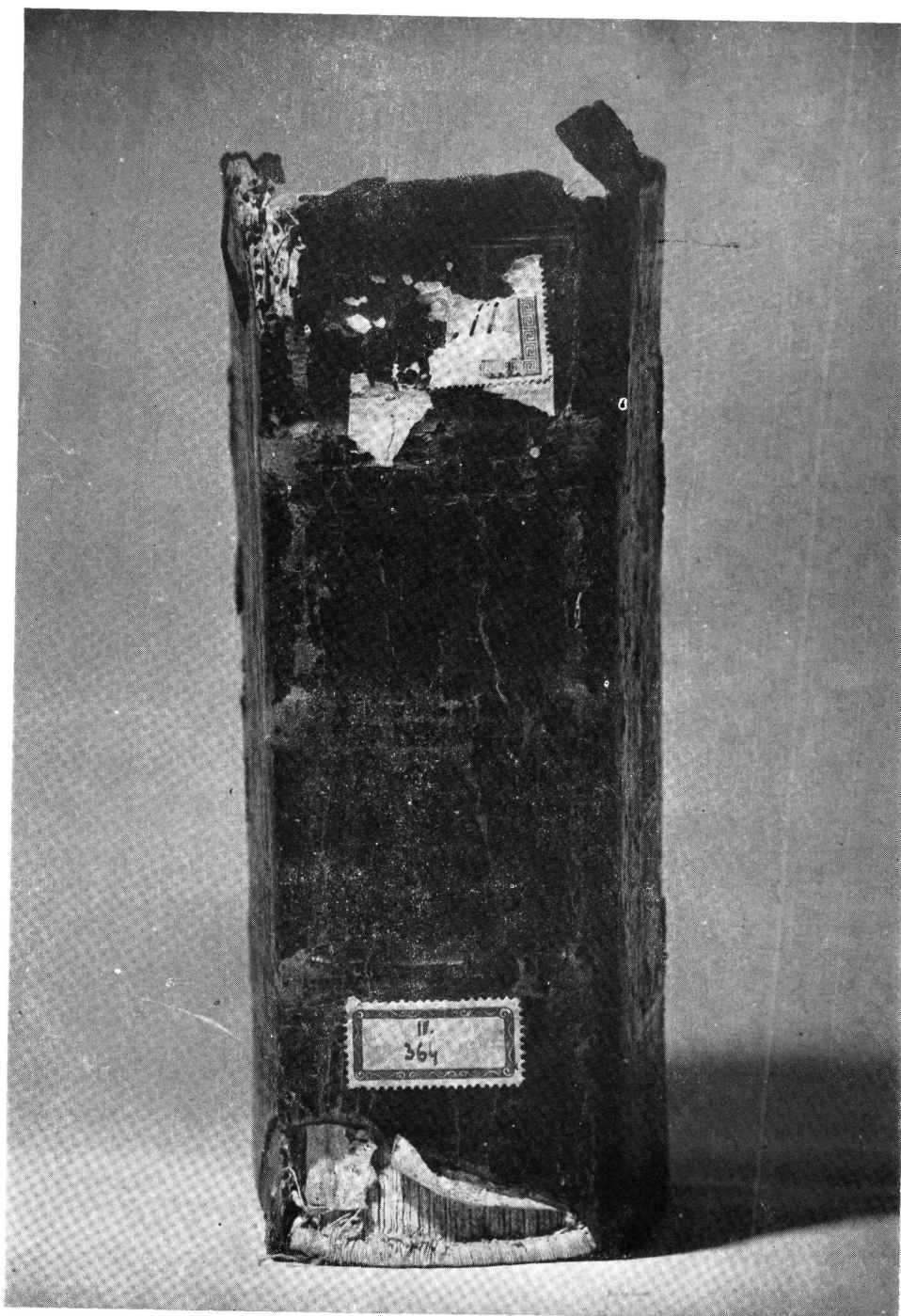
Inc. I. 1. XV. Raynerius de Pisis: Pantheologia . . . Nürnberg, 1477 — A lövöldi Corvina restaurálása során előkerült bőrpántmardványok

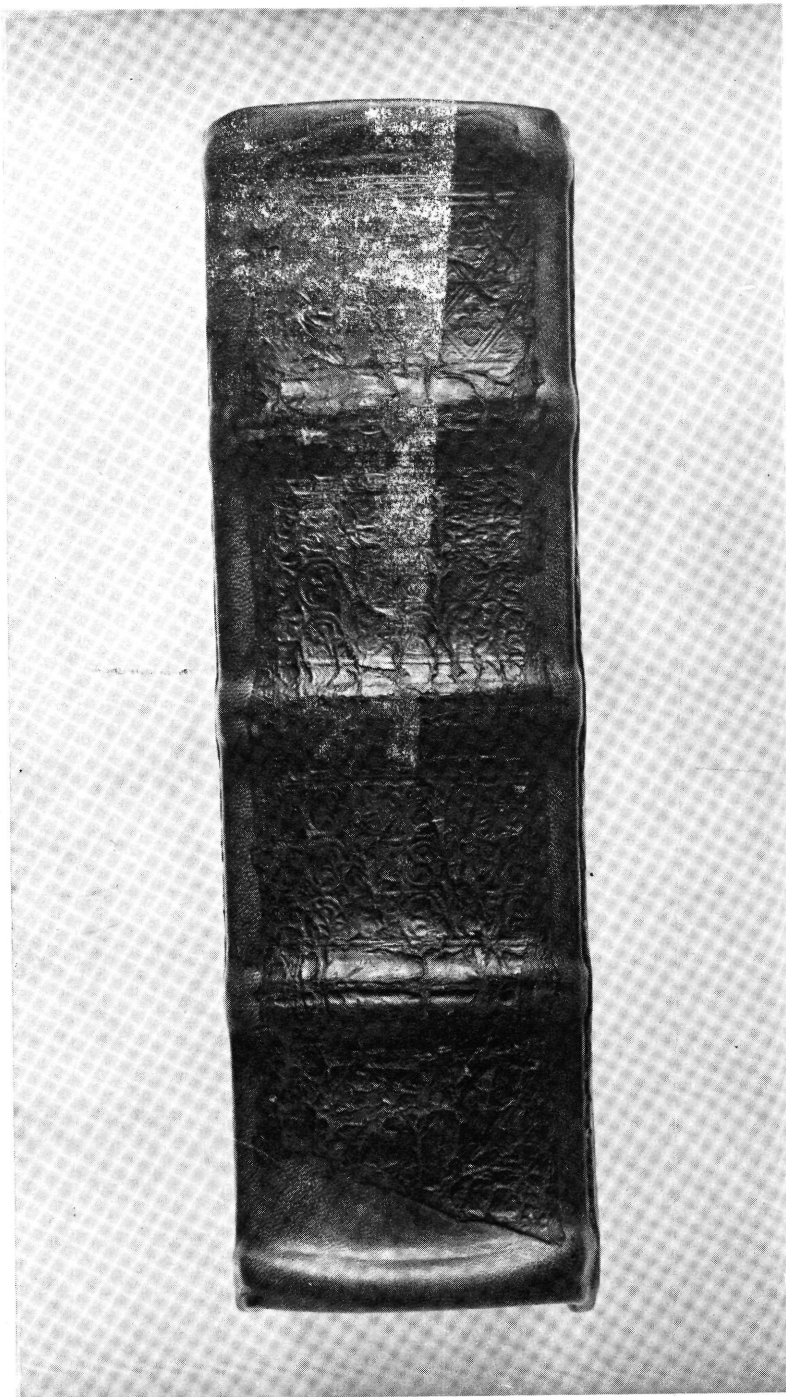
Ö. II. 4. Psalterium, Nürnberg 1497. — Hátlap, restaurálás előtt

Ö. II. 4. Psalterium, Nürnberg 1497. — Hátlap, restaurálás után

36.988. Gratianus: Decretum. Paris, 1512. — A kötés gerince restaurálás előtt

36.988. Gratianus: Decretum. Paris, 1512. — A kötés gerince restaurálás után

SZTYÉN HÁTY.

galatos sient vétél, minden
a. mó, bünetimert eleget tén.
7. engemet az ördögnek min.
8. hatalmából meg szabadított c. s.
9. vgy otalmaz, hogy az én met
10. nyet sient Atyamnac akaratty
11. Matt. nélkül, fejemről ezac egy hair
12. c. 10. álla tem elhetic el s. Söt inka
13. mindéneknek iduóffegemre kejt
14. rom. folgalmioc. h. Annac okart e
15. c. 2. Cor
16. az ő sient Lelkével
17. ná téfien az öröc életre
18. uemet fel gerisfít, hogy en
19. nec vtanna tellyes életimben az
20. en Istennemec éllyec f-az ő
21. styanac mindenben őt
22. sio keduel engedgyecck

2. KERDES.

ALÖRÖVIDKERESEK.

Hajnaldogot kethy tudnod, hogy
magafalissal eluen, mind életed
mind halalod boáogul legyen?

FELLET.

Hármat, Előt azt, hogy melly 2. rozn.
igen nagy az en bünöm es nya- 28. 4.
ualyás voltom.

Matikat, hogy minden bű- b. 10an;
némből es nyaualyaslagomból, 17. 2. 3.
mikeppen szabadullyac meg.

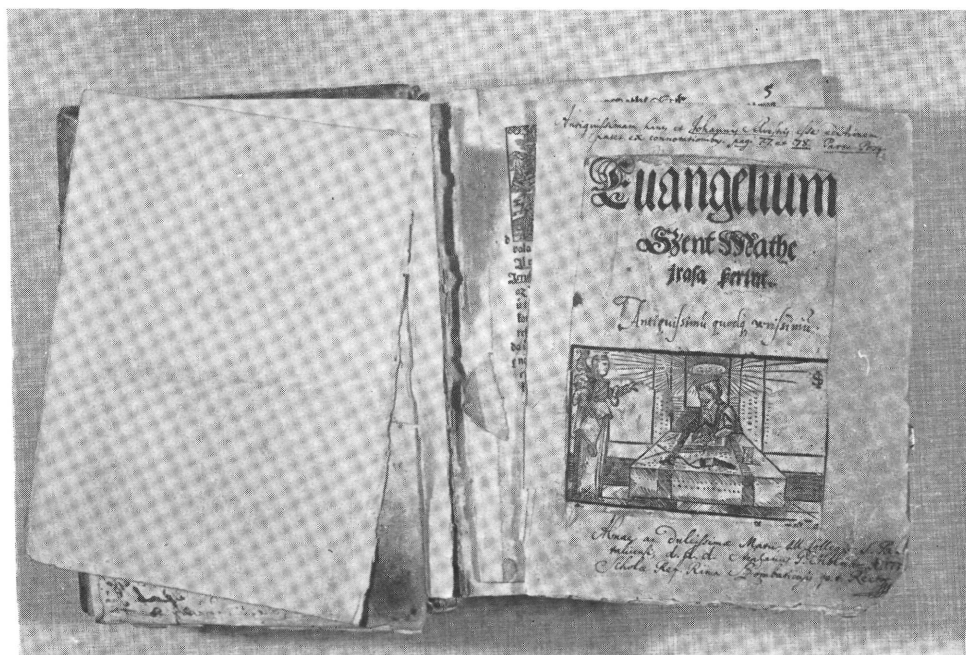
Hármadikot, hogy mit emő há-
lalatoslagual tartozom az VR-
Istennec az ő kegyelméből valo
meg szabadulomert.

ELSŐ RESZ.

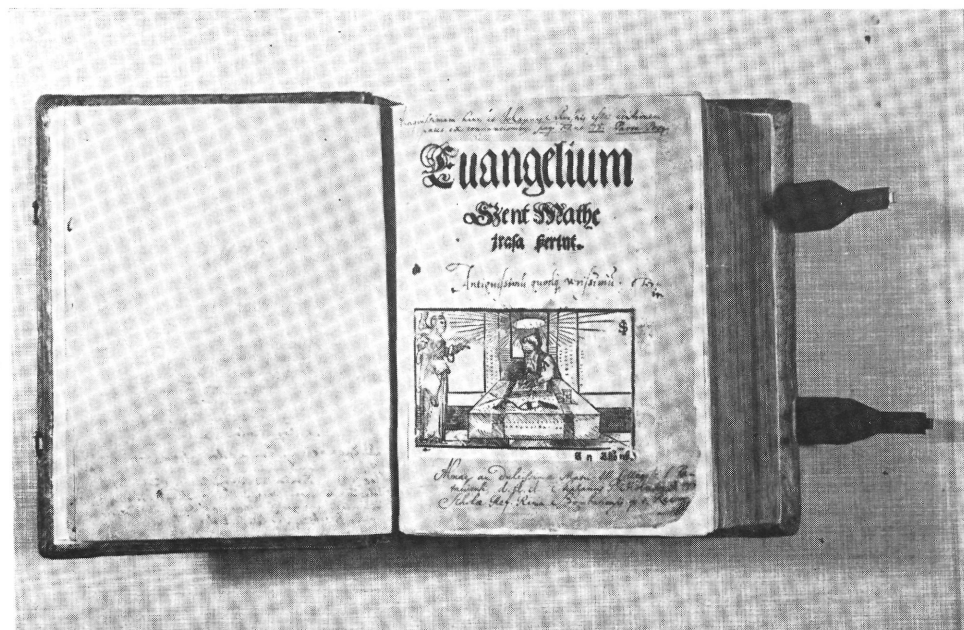
AZ EMBER NEC

Nyaualyás voltarol.
B ij Ker.

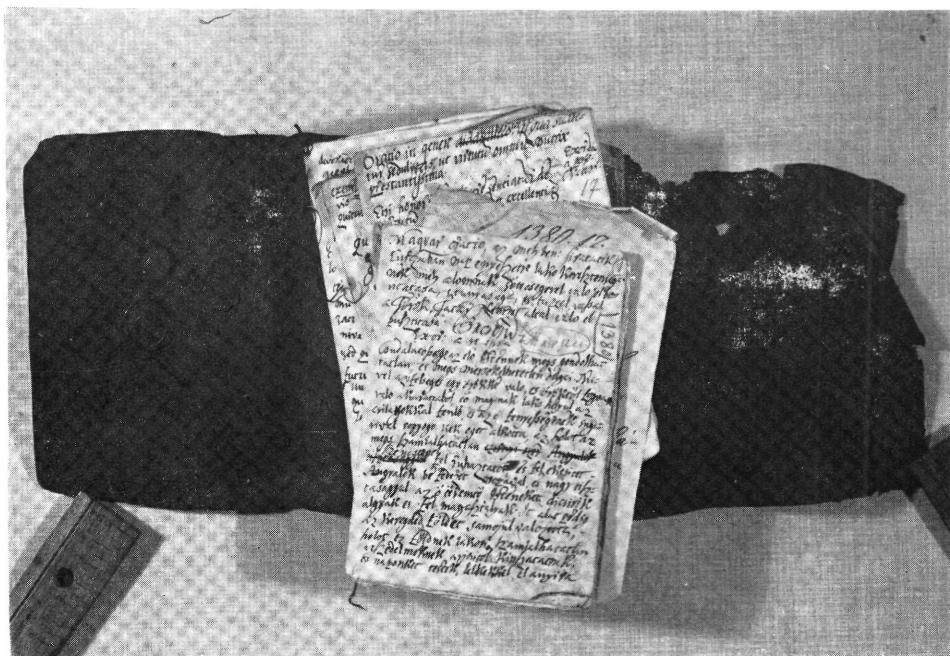
MA.
dic v
1112

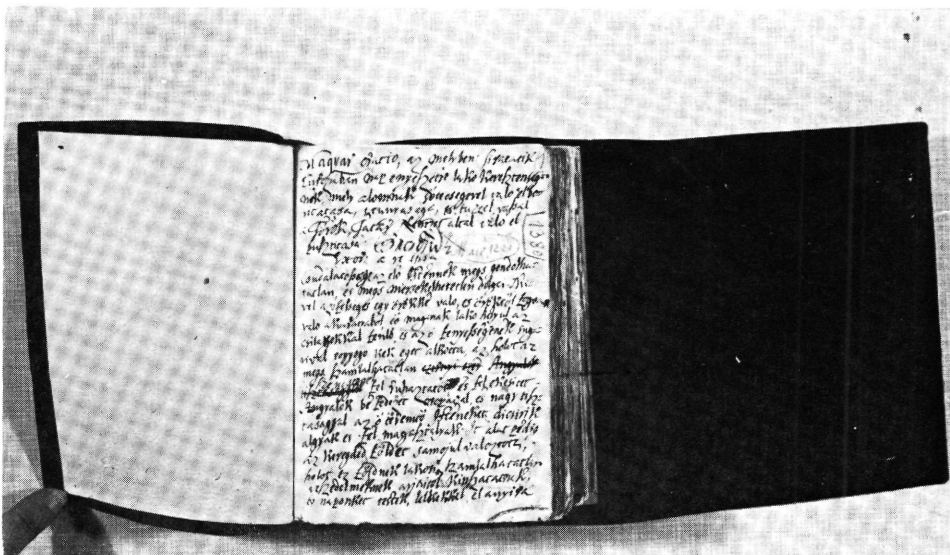
M 39. Sylvester János: Uy Testamentum magyar nyelwenn, Ujszighetben, 1541. — Címlap restaurálás előtt

M 39. Sylvester János: Uy testamentum magyar nyelwenn, Ujszighetben, 1541. — Címlap, restaurálás után

Bethlen Ferenc jegyzőkönyve, 1684–1685. — A kézirat restaurálás előtt

Bethlen Ferenc jegyzőkönyve, 1684–1685. — A kézirat restaurálás után

Fábrí Gergely naplója, 18. sz. — A penészes kézirat restaurálás előtt

**MONUMEN
TUM**

canae antiquitatis
et
serae posteritatis

CCCC. LXXXV. CO. DOMINICO. OCCOZO.
M. C. R. M.
De Monumentis et Resurrectionibus
ab initio seculi praesentis
continuatum
et renouatum erectum

A. R. S.
M. D. C. C. VII.

Monro Julia
in quem incidit nativitas

**GREGORI
FABRI**

De Monumentis canaeris per Rudolphum et Dianam
in Coetivum laudatissimum et quodlibet
restituendum

ordine in deo in dno

Jaurini

A. R. S.

M. D. C. C. XXXII.

9. Sokat forgathatták például az *RMK I. 137.* jelzetű, 16. századi pápai nyomtatványt, az ún. *Heidelbergi Káté*-t.¹⁴ Az egyszerű vaknyomásos vonalakkal keretelt sárga kecskebőrborítás megkopott, a lapok elrongyolódtak, nedveség következtében az első ívet a penészgomba is megrongálta. Valaki zsírpapírral és bélyegragasztóval át is ragasztott néhány oldalt, hogy a könyvecskét újra használhatóvá tegye. E nem szakszerű ragasztásokat csak meleg vízzel lehetett leoldani, azonban a papiros annyira gyenge megtartású volt, hogy a vízben apró darabokra mállott volna. Ezért először egy vízben nem, csak alkoholban oldódó műanyagoldattal (Regnal S 1) vontuk be majd vékony, átlátszó japánpapírral borítottunk rá. Száradás után már bátran meleg vízbe helyezhettük a lapokat. A zsírpapírretegek gyorsan leváltak, de a műanyagragasztóval kasírozott japánpapír összetartotta a gyenge, szakadozott leveleket. Ezután kiegészítettük, restauráltuk azokat, végül alkohollal leoldottuk a japánpapír réteget, amely csak ideiglenes védelmül szolgált. A gyakori használat következtében elpiszkolódtak leveleket még enyhén lúgos jellegű tisztító oldatban meg kellett mosni, majd a papír elvesztett enyvező és töltőanyagát pótoltuk az említett műanyagoldat hígított rápermetezésével. A könyv restaurálása ezután a szokott módon folytatódott.

10. Sokat olvasgatták az *RMK I. 329–330.* jelzetű, 16. századi, Debrecenben nyomtatott¹⁵ könyvecskét is. Nem korabeli félbőrkötése szétszakadt, felső táblája levált, ennek következtében a műből néhány levél elveszett. Egészen elfeketedett első leveleit zsír- (vagy olaj-) foltok borították. E foltokat szerves oldószerekkel távolítottuk el, majd az egész kötetet enyhén lúgos oldatban mostuk, a szokott módon restauráltuk és egyszerű egész bőr kötéssel láttuk el.

11. Az *SS 162.* jelzetű, (*RMK III. 238*) 16. századi velencei nyomtatvány-nak¹⁶ igen hányatott sorsa lehetett. A szép reneszánsz kötés Koroknay szerint Magyarországon készült. A sötétbarna bőrön vízszintes vágások nyoma látszott, a gerincről a bőr leszakadt, csonka, a hátulsó tábláról is hiányzott a borítás jelentős része, nedvesség-, penész- és sárfoltok fedték. A vaknyomással készült díszítést csak a tisztító és konzerváló munka után csodálhattuk meg. Az első és hátsó tábla egyforma: a belső keretben középen egyenes szárú virágtövek egymás alatti sora, majd négyszögű rácsdíszítmény keret következik, a gerinc-hez legközelebbi mezőben két-két ötkaréjos virágbélyegző helyezkedik el.

A könyvtest maga is megszenvedte a hányattatást: a levelek piszkosak, vízfoltosak, sérültek. Minden egyes lapot tisztítani és restaurálni kellett.

12. Az *M 39* jelzetű, SYLVESTER-féle Újszövetség 1541-ben jelent meg.¹⁷ A fatáblákra vont világossárga disznóbőrkötés szinte megfeketedett a sok kéznyomától. A felső táblán a tükröt figurális díszítmény tölti ki: Krisztus a kereszten. A hátulsó táblán a feltámadt Krisztus, lábainál a halált megszemélyesítő csontváz. A tükröt apró virágkelyhekből alkotott keret veszi körül, ezen kívül

¹⁴ HUSZÁR Dávid (ford.): *Az keresztény hitről való tudománnak rövid... sommáia*. Pápa, 1577. *RMK I. 137*, *RMNy 395*. (Pápa, Dunántúli Egyházkerület Könyvtára).

¹⁵ [Evangéliumok és epistolák. Debrecen, 1574.] [Fons vitae. Az életnek kútfeje. Debrecen, 1574.] *RMK I. 329–330*, *RMNy 337 A*, *337 B*. (Debrecen, Tiszántúli Egyházkerület Nagykönyvtára).

¹⁶ *Ordinarium Strigoniense*. Venezia, 1520. Lucantonius de Giunta, exp. Urbani Kaym librarii Budensis. *SS 162*, *RMK III. 238*. (Sárospatak, Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvtára). L. Sz. KOROKNAY i. m. 97. l., jegyzék 296.

¹⁷ SYLVESTER János; *Uy Testamentum magyar nyelwenn*. Újszighetben, 1541. *M 39*, *RMK I. 15*, *RMNy 49* (Sárospatak, Tiszántúli Egyházkerület Nagykönyvtára)

csigavonalban végződő „s” alakú levélfonadékból álló keretelés következik, majd hármas párhuzamos vonalak zárják le a tábla széleit. A keresztdíszítések mindkét táblán azonosak.

A címlap és a következő néhány levél kiszakadt a könyvtestből. A címlap szélei beszakadoztak, valamikor merítettpapírral körülragasztották, majd e szegélyre kézírásos bejegyzések kerültek. Az első négy lap elveszett, ezeket kézírással pótolták. A 6–7–8. lapok helyett üres merítettpapírt fűztek a könyvtesthez. A mű vége is csonka.

A kötetet a kötés lebontása nélkül restauráltuk. A bőrt csupán a hátsó tábláról és a gerincről emeltük le, így hozzáférhettünk a gerinchez és visszafűzhattük a bordákhoz a restaurált és előzékkal ellátott első és hátsó ívet. Ugyancsak a könyvtest megbontása nélkül tisztítottuk – radirozógéppel – az ujjnyomoktól piszkos leveleket.

13. A restaurátornak is ritkán kerül kezébe olyan kötésborító, mint amely Bethlen Ferenc *jegyzőkönyvét* borítja.¹⁸ Tábla nélküli puha egészbőrborítása t.képpen egy hosszú bőrcsik, amelybe a kéziratot belegöngyölték és az íveket hozzávarrták a bőrhöz. Ez a könnyű kis könyvecske zsebben is hordható volt. Fűzése azonban a használat következtében felbomlott. Először vászonzesíkra fűztük fel az íveket, majd a bőr konzerválása és kiegészítése után az eredeti módszer szerint ráfűztük a bőrre is.

14. Az *RMK 114.* jelzetű, 1574-ben nyomtatott könyvön ugyancsak meglát-
szik hányatott sorsa.¹⁹ A magyaros virágmotívumokkal díszített disznóbőr-
kötés világos színe sötétre változott az idők folyamán. A táblák elvesztek. A könyv-
testet csak néhány öltés fűzi a gerinchorításhoz. A vastag könyvtest gerince
homorúvá vált. A mű elejéről 98 oldal hiányzik, másutt is hiányos. A levelek
piszkosak, vízfoltosak, csonkák, gyűrűttek. A restaurátornak az egész könyv-
testet szét kellett fejtenie és a leveleket meg kellett mosnia, majd restaurálnia.
A kötésborítás megtisztítása után láthatóvá váltak a díszítmények: a tükörben
középen ovális alakú arabeszk, a négy sarokban stilizált tulipánok. A tükröt a
következő keret veszi körül: hajlított indafonatok között virágok és gránátal-
mák. A külső keretben „s” alakú szirmok között stilizált kehely.

15. *Fábrí Gergely naplója*, 18. század második feléből származó kézirat.²⁰
A kéziratot nedvesség következtében súlyos penészgomba fertőzés érte. A papír-
tábla levált a könyvtestről, az ívek lapokra estek szét. A felső sarkok végig cson-
kák voltak. A papír anyaga annyira meggyengült, hogy bármilyen óvatos keze-
lésnél is minden érintésre kisebb-nagyobb darabok váltak le róla.

A leveleket külön-külön szűrőpapírra helyezve vattával óvatosan megtisztí-
tottuk a durvább szennyeződéstől, majd minden lapra fertőtlenítőszerrel tartal-
mazó műanyagoldatot porlasztottunk szórópisztoly segítségével. Ezután már
kézbefoghattuk a kéziratot annak károsodása nélkül. Következett a csonka
levelek kiegészítése. Majd az íveket felfűztük és új félbőr-kötéssel láttuk el.

¹⁸ Bethlen Ferenc *jegyzőkönyve*. Kézirat, 1684–1685. Jelz. nélk. (Sárospatak, Tizán-
innyi Református Egyházkerület Könyvtára)

¹⁹ KULCSÁR György: *Postilla*. Alsóindva, 1574. RMK I. 114, RMNy 334. (Kecskemét,
Református Egyházközség Könyvtára)

²⁰ *Fábrí Gergely naplója*. Kézirat, 1778 előtt, jelz. nélk. (Nemeskéri Evangélikus Egy-
házközség Könyvtára).

ILDIKÓ, B. KOZOCSA

Restaurierung seltener Exemplare der kirchlichen Bibliotheken

Seit 1972 sichert das Ministerium für Kultur finanzielle und fachliche Unterstützung für die Restaurierung seltener Exemplare in kirchlichen Bibliotheken, die durch ihren hohen Wert als Schatz der Nation gelten. Überdies gewährleistete das Ministerium 1974 einen, und 1975 noch einen Status der Széchényi Landesbibliothek mit der Bestimmung dass zwei fachkundige Restauratoren im Laboratorium der Bibliothek Manuskripte und Drucksorten der Kirche kostenlos restaurieren.

Die Verfasserin des Aufsatzes — Leiterin des Laboratoriums der Széchényi Landesbibliothek — berichtet über die zweijährige Arbeit der Restauratoren — 1973 bis 1974 — die Restaurierung von fünfzehn Buchraritäten hohen Wertes. Die Zeit der Entstehung der behandelten Werke — meistens das XV bis XVI Jahrhundert — wird angegeben, ausserdem wird auch über die kunstgeschichtlichen und stilarischen Kennzeichen der Einbandtafeln, den Zustand der Bücher, die Beschädigungen derselben, und die wahrscheinlichen Ursachen der Beschädigungen berichtet.

Die Restaurationsarbeiten sind ausführlich beschrieben. Die dabei verwendeten Materialien sind ebenfalls mit der Angabe angeführt, welches derselben für welche Zwecke verwendet wurde. Sehr wertvolle Fragmente kamen nicht selten zum Vorschein, als die Bücher zerlegt und die Einbandtafeln geöffnet wurden. Dies war bei mehreren der im Aufsatz beschriebenen Werke der Fall.

Die Restauratoren denken bei ihrer Arbeit auch an die Buchrestauratoren, die Historiker des Buchs und des Einbandes der Zukunft. Auch sorgten sie dafür, dass der ursprüngliche Zustand vor der Restauration nachträglich wiederhergestellt werden kann.

Eine Anzahl Fotos illustrieren den Aufsatz und stellen die Bücher vor und auch nach der Restaurierung dar.